

TO PSYKOLOGIER

Svend Brinkmann

Psykologi har altid været en tosidet videnskab. Allerede Aristoteles hævdede, at det samme psykologiske fænomen, fx vrede, dels kunne forstås som et element i en årsagskæde, og dels i en »retorisk« sammenhæng, hvor vreden er en respons på oplevet uretfærdighed. De psykologiske fænomener har derfor både en NOMISK og en NORMATIV side. Wundt mente nok så berømt, at der derfor var behov for to psykologier: En eksperimentalvidenskab og en kulturvidenskab. I denne artikel søger jeg først at give et overblik over noget af det, der historisk er skrevet om de to psykologier, og jeg forsvarer en dualistisk position, der bygger på, at begge slags psykologi er legitime, men at vi samtidig må acceptere, at den normative psykologi er primær i logisk og videnskabsfilosofisk forstand. Dette argument udfoldes med hjælp fra især Rom Harré, der har søgt at skitsere en »hybridpsykologi«. Endelig diskuterer jeg de to psykologiers relation til realismedebatten, og jeg kommer ind på deres status og indflydelse under de gældende samfundsmæssige betingelser.

Indledning

Psykologien har altid – også før den blev til den psykologi, vi kender i dag – været en tosidet videnskab. Psykologien er således fyldt med dualismer som sjæl-legeme, individ-samfund, handling-adfærd, årsag-grund, forklare-forstå, kvantitativ-kvalitativ og mange andre. Det lader til, at når vi taler om menneskers liv i psykologisk forstand – altså ikke blot det rent biologiske liv, som grækerne kaldte *zoe*, men individers eksistens eller tilværelse, som grækerne kaldte *bios* – da løber vi uundgåeligt ind i sådanne dualismer. Og mange har hævdet, at vi derfor bør have to psykologier: En første psykologi, der er eksperimentel, årsagsforklarende og kvantitativ, og en anden psykologi, der er beskrivende, fortolkende og kvalitativ.

En af de første i den vestlige filosofi til at påpege dobbeltheden i den menneskelige tilværelses fænomener var Aristoteles. Når Aristoteles diskuterer

et psykologisk fænomen som vrede, argumenterer han for, at dette fænomen ikke kan forstås udtømmende af naturvidenskabsmænd (*phusikos*) (se Robinson, 1989). Disse vil definere vrede som »ophedning af blodet« (og i dag har vi andre fysiologiske forklaringer), og dette er ifølge Aristoteles ikke usandt, men det er kun den halve sandhed. For at få den hele sandhed må vi supplere den naturvidenskabelige årsagsforklaring om blodets ophedning med en retorisk eller dialektisk forklaring, der anskuer vreden som et meningsfuldt udtryk i en mellemmenneskelig situation. I dag vil vi nok kalde vredens retoriske side for diskursiv (Harré, 1997). Vrede kan rent retorisk eller diskursivt forstås som det at ville respondere på oplevet uretfærdighed (Robinson, 1989, s. 81). Den fysiologiske side af vreden skal gives en naturvidenskabelig årsagsforklaring, mens den retorisk-diskursive side må forstås med henvisning til den specifikke situation, der *retfærdiggjorde* vreden (fx hvis en uretfærdighed faktisk var hændt). Med lidt tekniske begreber kan vi sige, at vreden både har en *nomisk* side, og her er en del af årsagskæder, der kan beskrives ved love, men den har også en *normativ* side, hvor det vrede menneske ikke blot *beskrives* med love, men *følger* normer for, hvornår vrede er en berettiget respons på verdens begivenheder. Den ikke-menneskelige naturs orden er rent nomisk, mens den menneskelige tilværelses orden tilige er normativ (Hacker, 2007). Naturen kan ikke siges at følge naturlovene (men kan korrekt beskrives ved disse love) og kan derfor heller ikke bryde dem, hvorimod mennesker kan følge sociale normer og derfor også evner at bryde dem.

Artiklen skal handle om disse to sider ved psykologien og psykologiens udforskning af tilværelsen. Jeg vil argumentere for, at begge sider er nødvendige – vi *bør* have to psykologier og ikke se dualiteten som et krisetegn. Men jeg vil også argumentere for, at den ene side bør nyde et vist primat, at den i logisk og erkendelsesmæssig forstand er primær, selvom dette ofte overses eller ligefrem benægtes. Den primære side, vil jeg hævde, er den normative, selvom dagens videnskabelige landskab oftest fokuserer på den nomiske side, og jeg vil endvidere kort og afslutningsvis diskutere nogle aktuelle samfundsmæssige processer, der gør, at den nomiske side truer med at kolonisere den normative.

Men hvorfor mener jeg, at den normative side har primat i humanpsykologien? Fordi, og her afslører jeg selve artiklens plot, hvis et fænomen udelukkende eksisterer i en nomisk og ikke en normativ orden, vil vi aldrig finde på at anskue det som et psykologisk fænomen, og eventuelt undersøge dets fysiologiske korrelat. Som Rom Harré (1983, s. 136) gjorde opmærksom på for snart 25 år siden: Grunden til, at vi opfatter vrede som et psykologisk (normativt) fænomen, men udmattelse og forstoppelse som rene fysiologiske (nomiske) fænomener, er, at kun vreden eksisterer i det, han kaldte (og stadig kalder) en *moralsk orden*, hvor det giver mening at lede efter en grund til at være vred. Vrede kan være berettiget eller uberettiget, men dette gælder ikke for udmattelse eller forstoppelse. Vi kan altså have en *grund* til at

være vred, mens udmattelse og forstoppelse ikke forklares med henvisning til grunde, men derimod til *årsager*. Forklaringen på, at vi kan anskue »køgende blod« (eller en moderne ækvivalent) som psykologisk relevant – og identificere det som vrede – er at vi kender til den normative sammenhæng, som blodet koger i, så at sige. Kort sagt er mit synspunkt derfor, at »den anden psykologi« i virkeligheden burde være den første – hvis ikke med hensyn til fondsbevillinger (men også gerne det), da i hvert fald rent logisk og videnskabsteoretisk.

De to psykologiers historie

Forholdet mellem de to psykologier går som en rød tråd gennem det meste af psykologiens historie. Psykologien er i høj grad barn af 1700-tallets britiske empirisme og især af David Humes forsøg på at udvikle en videnskab om sindet med Newtons mekaniske fysik som forbillede (Brinkmann, 2006). Som det hedder i undertitlen på Humes fantastiske ungdomsværk *A Treatise of Human Nature* fra 1739, så var denne bog et *Attempt to Introduce the Experimental Method of Reasoning into Moral Subjects*. Hume realiserede aldrig for alvor dette program, men det gjorde den senere empirist, John Stuart Mill, som ifølge Michael Gazzaniga er intet mindre end hovedansvarlig for at have skabt den moderne videnskabelige psykologi (Gazzaniga & Heatherton, 2003).

Mill insisterede på human- og samfundsvidenskabernes dobbelthed. Ud over en elementær årsagsforklarende psykologi på eksperimentelt grundlag mente Mill, at der var behov for det, han kaldte »etologi«, og som skulle være videnskaben om karakterens dannelse (Brinkmann, 2006). Mills etologi har intet med moderne etologi at gøre, men henviser til det græske begreb for karakter og sædvane: *ethos*. Synspunktet er, at karakteren dannes under ganske specifikke omstændigheder – historiske, sociale og kulturelle – hvorfor det vanskeligt lader sig gøre at opstille universelle love for den. Et sted siger Mill, at kun »en orientalsk despot« ville kunne få sig til at opdrage mennesker under de strengt kontrollerede vilkår, som ville være nødvendige i en etologisk eksperimentalvidenskab, og selv her ville det være umuligt at kontrollere alle karakterdannende indtryk (se Cahan & White, 1992, s. 226). I Mills (1843) storværk fra 1843, *A System of Logic*, klassificerer han psykologien blandt »the moral sciences«, og han mener ikke blot, at psykologiens genstande tilhører det moralske domæne i bred forstand, men også at psykologien har som opgave at bidrage til menneskehedens forbedring efter utilitaristiske principper. Under alle omstændigheder opererede Mill med en todelt psykologi: En eksperimentel (hvor han søgte at realisere David Humes empiristiske program) og en »etologisk«. Begge skulle imidlertid være induktive og empiriske. Da en vis Schiel oversatte Mills storværk til tysk i 1849 blev »moral sciences« til »Geisteswissenschaften« (Kessen &

Cahan, 1986), som på det tidspunkt var et nyt ord på tysk (i hvert fald i flertalsformen, for Hegel havde selvfølgelig talt om sin fænomenologi som en »Geisteswissenschaft« i ental). Dette banede vejen for Wilhelm Dilthey, der om nogen står som videnskabsfilosofiens todel, som vi skal se nedenfor.

En anden person fortjener dog også at blive omtalt, idet han som Mills samtidig var i stadig polemik med denne angående muligheden for en videnskabelig psykologi. Denne person er positivismens og sociologiens fader, Auguste Comte. Comte så ikke med milde øjne på psykologien og mente nok så berømt, at den menneskelige viden gennemgår tre stadier fra det teologiske, over det metafysiske for at kulminere i det positive – eller empiriske stadie, som vi nok ville sige i dag. Og psykologien henregnedes han til den teologiske fases sidste del (Comte, 1830, s. 20), eftersom psykologien opererede med mystiske mentale eller sjælelige entiteter, som ikke positivt kunne observeres, og som kun kunne give pseudoforklaringer på menneskelig adfærd. Alligevel var Comte i høj grad opmærksom på den dualisme, som er denne artikels tema, idet han hævdede, at det menneskelige liv kunne og skulle studeres både sociologisk og biologisk, dvs. både som noget historisk og kollektivt på den ene side, og som noget fysiologisk og organisk på den anden. Og den videnskab, der skulle være »den anden videnskab«, i tillæg til den grundlæggende biologi, endte Comte med at kalde *la Morale*: Moralvidenskab. Men hvad angår psykologien, så faldt denne ifølge Comte mellem to videnskabers stole, dvs. mellem sociologien og biologien, og han mente, at dette mellemrum i grunden er tomt, og at der således ingen genstand er for psykologien at studere, hvorfor den er at henregne til mystiske pseudovidenskaber som alkymi. Denne mistænksomhed over for psykologiens genstand ses også senere i historien, hvor vi ligeså ser opløsningen af psykologien i andre videnskaber gentaget. Denne opløsning lader til at være en konstant fare for psykologien i og med dens dobbelthed. På den ene side har det givet en rig videnskab, at psykologien har stået i et nært forhold til både biologiske og sociologiske videnskaber, men på den anden side har det betydet, at der indimellem har været argumenteret for, at psykologien derfor er overflødig.

Dilthey (1894) er berømt for at have tydeliggjort de metodologiske forskelle mellem naturvidenskaberne på den ene side og human- og samfundsvidenskaberne på den anden. Citatet »Die Natur erklären wir, das Seelenleben verstehen wir« er næsten endeløst berømt. Sjælelivet er historisk bestemt, ifølge Dilthey, hvorfor vi ikke får egentlig indsigt i det gennem introspektion eller eksperimenter, men kun ved at besinde os på dets historiske indlejrethed. Hvis der skulle være en videnskab om mennesker, ifølge Dilthey, da skulle det være en antropologi, som sigter mod at forstå den menneskelige erfarings totalitet i sin kontekst. Mennesket er kun givet os via historien, og denne er ikke årsagsbestemt på simpel vis. Det er en almindelig historiefilosofisk erkendelse, at vi ikke kan opstille generelle historiske love af typen »hver gang et østrig-ungarsk tronfølgerpar bliver

skudt i Sarajevo, udbræder en verdenskrig«, idet historiske begivenheder netop er unikke (selvom folkevisdommen lærer os, at »historien gentager sig!«). Hvis man ville opstille love for historien, måtte man operere med en sådan detaljeringsgrad og underklausuler, at man i virkeligheden blot ville ende med at beskrive den konkrete historiske begivenhed. Hvis naturvidenskaben i sit væsen arbejder deduktivt-nomologisk (som fx den logiske empiriske Carl Hempel mente), dvs. forklarer et enkeltfænomen ved at bringe det under en almen lov, da egner menneskets historiske liv sig ikke til naturvidenskabelige undersøgelser. Så hvis psykologiens genstand er historisk, som Dilthey mente, da bliver konklusionen, at psykologien ikke bør være naturvidenskabelig – i hvert fald ikke udelukkende. Diltheys videnskabsteoretiske diskussioner har været vældig betydningsfulde for senere psykologiske todelere – ikke mindst for de hermeneutisk indstillede psykologer, der har kunnet legitimere deres deskriptive og fortolkende arbejdsform med henvisning til hans argumenter.

Af betydelige psykologer, der har beskæftiget sig med psykologiens todeling, kan tillige nævnes Wundt, Münsterberg, Dewey og Vygotsky. Wilhelm Wundt er selvfølgelig i høj grad kendt for sin dualistiske psykologi, opdelt i en eksperimentel del på den ene side og en del baseret på etnografiske data om sprog, myter og kultur på den anden: En *Völkerpsychologie*. Wundt var ikke ophavsmand til dette begreb, for allerede i 1860 havde de to filologer Moritz Lazarus og Heimann Steinthal grundlagt tidsskriftet *Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft* (Cahan & White, 1992, s. 227). Wundt var kritisk over for disse forskeres tilgang, men han ventede helt til begyndelsen af det tyvende århundrede med at udvikle sit alternativ i ti-bindsværket om *Völkerpsychologie*, der i de seneste årtier er blevet genopdaget af hermeneutisk og kulturhistorisk indstillede psykologer.

Hugo Münsterberg udmærker sig ved at have introduceret og i nogen grad populariseret skellet mellem en årsagsforklarende og en teleologisk psykologi i en lærebog fra 1915, *Psychology: General and Applied*. Via denne bog blev distinktionen mellem de to psykologier relevant for indflydelsesrige amerikanske psykologer som Gordon Allport, der med egne ord blev »næret af Münsterbergs dualistiske dilemma«, da han studerede under Münsterberg på Harvard (se Cahan & White, 1992, s. 224). I sin bog skelnede Münsterberg mellem to psykologier: en »causal« og en »purposive«: Den kausale psykologi søger at forklare det mentale liv, mens den teleologiske psykologi søger at forstå det (ibid., s. 224).

På samme tid var John Dewey i færd med at udvikle sin socialpsykologi. Dewey havde selv skrevet den første amerikanske lærebog i psykologi allerede i 1887, der i høj grad var baseret på Hegels idealisme, men han blev senere eksplicit inspireret af Comte, herunder af dennes skepsis over for mentalistiske forklaringer på menneskelige handlemåder. I en artikel fra 1917 med titlen »The need for social psychology« siger Dewey som et ekko af Comte, at alle psykologiske fænomener kan opdeles i fysiologiske

og sociale, og når vi har henvist elementær sansning og lyst til førstnævnte gruppe, falder alt tilbageværende af vort mentale liv, vore overbevisninger, idéer og ønsker, inden for det socialpsykologiske område (Dewey, 1917, s. 54). I nyere tid har eksempelvis den nu afdøde Richard Rorty taget denne del af Deweys pragmatisme op, og Rorty mente, at mentalistisk psykologi (fx informationsprocesseringspsykologi) vil gå til grunde i takt med hjerneforskningens udvikling på samme måde som alkymien gjorde efter kemiens fremvækst som moden videnskab. Som hos Comte er der for Rorty intet mentalt niveau mellem hjernen og kulturen. Det er derfor ikke psyken, der er hjernens software, som computerfunktionalisterne ellers har hævdedet. Nej, ifølge Rorty er det kulturen, det sociale, der er softwaren: »Culture is to software as the brain is to hardware«, siger han med sin egen kulturalistiske computeranalogi (Rorty, 2004, s. 231). Vi ser her, at Rorty nærmest opløser psykologien i dens nabovidenskaber på en måde, der stærkt minder om Comtes bestræbelse.

En af de ikke-amerikanske psykologer, der var inspireret af Münsterbergs todeling var Vygotsky. Vygotsky (1927) skrev indsigtfuldt om psykologiens krise i slutningen af 1920'erne og mente, at de to psykologier skulle suppleres med (eller ophæves i) en tredje psykologi – en marxistisk psykologi. Psykologiens krise gik netop ud på, at der eksisterede forskellige psykologier, samlet i de to overordnede familier: En naturvidenskabelig forklarende psykologi på den ene side og en deskriptiv filosofisk-fænomenologisk psykologi på den anden (Cahan & White, 1992, s. 230). Vygotsky så psykologiens mangeartethed som tegn på videnskabelig umodenhed, men todelingen er på frugtbar vis klart reflekteret i hans vigtige arbejde med at udvikle en kulturhistorisk psykologi om de »højere mentale funktioner«. Disse opfattede han som medieret af sproglige tegn og symboler og (andre) redskaber, og som værende noget andet end de naturlige mentale funktioner, som er biologisk determinerede. Hos Vygotsky findes altså en klar distinktion mellem lavere og højere, biologisk fastlagt og kulturelt medieret, og hans kulturhistoriske psykologi repræsenterer en slags hybridpsykologi, som jeg vender tilbage til nedenfor.

Endelig kan Freuds psykoanalyse også siges at repræsentere en hybridpsykologi, omend på mindre reflekteret vis: Psykoanalysen er jo en hermeneutik for den menneskelige tilværelse, som eksempelvis Ricoeur (1970) har argumenteret for, men den er en hermeneutik, som samtidig er bundet op på en kausal teori om sindets virkemåde (se Taylor, 1973, s. 62). Og selvom dette har bidraget til forvirring og uenighed blandt senere psykoanalytikere, kan det nok også siges at have været medvirkende til psykoanalysens overlevelse. Der har simpelthen været noget at hente for både hermeneutikere og »kausalister« (hvis vi skal kalde dem det).

Hvor mange psykologier har vi brug for?

Jeg har indtil videre taget for givet, at vi har brug for to psykologier. Men der er på ingen måde enighed om dette. Der kan groft sagt skelnes mellem fire forskellige positioner her:

1. For det første hvad jeg vil kalde *Erklären-monisterne*, som mener, at al psykologisk videnskab, der fortjener betegnelsen videnskab, er årsagsforklarende.
2. For det andet hvad jeg vil kalde *Verstehen-monisterne*, som mener, at al psykologi i grunden er hermeneutik, og at enhver form for søgen efter kausale lovmæssigheder i psykologien er en illusion.
3. For det tredje min egen position, som er den *dualistiske*, der hævder, at psykologien har brug for begge sider.
4. Endelig findes for det fjerde en gruppe – og denne er nok den mindste – som helt afviser diskussionen som hvilende på falske præmisser. Man kan fx som Bruno Latour (2005) og aktør-netværksteorien hævde, at modstillingen mellem det kausale og det normative udspringer af en fortvivlet kantiansk tankegang (»a Kantian divide«), som medfører de velkendte distinktioner mellem det humane og non-humane og de forskellige diltheyske metodologier til at studere henholdsvis det ene og det andet domæne. Ifølge Latour bør denne distinktion overvindes, idet den metafysisk set er uholdbar: Vores verden har aldrig artet sig pænt og ordentligt i overensstemmelse med distinktionerne mellem det humane og non-humane, det sociale og det naturlige, det normative og det nomiske. Grundlæggende kan alt ifølge Latour have aktørstatus, hvis det gives det af et netværk, og verden er i den forstand flad, ikke-hierarkisk og ikke-niveaudelt (man taler om aktør-netværksteoriens »flade ontologi«). Selvom dette perspektiv efter min mening er uhyre interessant, vil jeg ikke polemisere mod denne særegne teoridannelse i nærværende sammenhæng, men nøjes med at sige, at jeg ikke tror, at appeller til netværksontologier kan få dualitetsproblematikken til at forsvinde. For i grunden er dualiteten mellem det nomiske og det normative »grammatisk« i Ludwig Wittgensteins (1953) forstand, hvilket vil sige, at forskellen udspringer af måder, hvorpå sproget meningsfuldt kan anvendes (mere om dette nedenfor). Hvis dette er sandt, kan vi altså ikke annullere dualiteten uden at indstifte et helt nyt sprog om den menneskelige erfaring, og dette er det vel stort set kun eliminative materialister som Paul Churchland (1981), der er interesseret i.

Jeg vil altså koncentrere mig om de resterende tre positioner: De to slags monisme og dualismen. Den første slags monisme er selvfølgelig repræsenteret af Wienerkredspositivister og associerede, fx førnævnte Carl Hempel og Quine. Ifølge Quine (1969) har *alle* videnskaber det som mål at opdage

kausale love, og hvis det viser sig – og det gør det – at eksistensen af kausale love er inkompatibel med eksistensen af det, »den anden psykologi« interesserer sig for (nemlig normativitet og intentionalitet), da er det bare ærgerligt for »den anden psykologi«, der således ikke vil kunne aspirere til nogen form for videnskabelig status (se diskussionen i MacIntyre, 1985, s. 83). Min umiddelbare indvending mod Quines synspunkt er, at hvis dilemmaet virkelig er, som han fremstiller det, da kunne det jo lige så godt være jagten på kausallove, der skulle indstilles i psykologien, snarere end henvisninger til intentioner, grunde og normer, som ikke lader sig begribe i et årsagsforklarende vokabular. Man forklarer jo ikke den historiske menneskelige verden af normativitet og intentionalitet ved at eliminere alle referencer til den. At ville afskære psykologien fra at undersøge disse dimensioner af verden ville blot betyde, at vi fik brug for andre videnskaber til at undersøge dem, for disse dimensioner lader til at være eksistentielt uomgængelige i vores liv (Brinkmann, 2008). I disse år ser vi måske netop, at andre videnskaber end psykologien bliver toneangivende med hensyn til udforskning af menneskets kulturelle, historiske og sociale vilkår: Sociologi, antropologi, medievidenskab og kulturforskning lader til at have førertrøjen på, når det gælder om at forstå den historisk og socialt bestemte verden, vi lever i.

Der er altså grunde til at tro, at Erklæren-monismen ikke er holdbar. Mange af argumenterne hos Aristoteles, Dilthey, Dewey, Vygotsky og andre af de folk, jeg omtalte tidligere, lærer os simpelthen, at den menneskelige tilværelse består af mere end simple årsag-virknings-kæder. Tilværelsen indeholder helt essentielt en normativ dimension, uden hvilken vi ikke ville kunne udpege og identificere psykologiske fænomener som sådanne. Det måske væsentligste opgør med en kausalforklarende tilgang til sindets virkemåde i det tyvende århundrede var det, der blev sat i gang af Ludwig Wittgenstein (1953) og videreført af elever som Georg Henrik von Wright, Elizabeth Anscombe og Peter Winch, og i nyere tid af folk som Peter Hacker (2007) og Rom Harré (2002a). Groft sagt kan man sige, at Wittgenstein lærer os, at vores kognition og det mentale liv i øvrigt leves i det, der af nogle filosoffer (fx Wilfrid Sellars og John McDowell) kaldes »the space of reasons«, som er et normativt begrundelsesrum (Brinkmann, 2006). Vi kan eksempelvis ikke give en ren empirisk (kausalt bestemt) beskrivelse af viden, for når vi spørger til viden, spørger vi til dens normative status – om den kan begrundes eller retfærdiggøres. Som Sellars (1956) opdagede, har man ikke viden i egentlig forstand, blot fordi man har en korrekt overbevisning, for denne kunne jo eksempelvis være resultatet af et heldigt gæt. Viden har man kun, hvis man korrekt kan *begrunde* sin overbevisning, hvilket indebærer, at man ved, hvad der er en grund til hvad. Anderledes udtrykt: At vide noget er en *normativ* snarere end en *nomisk* proces. Menneskesindet eksisterer i denne optik i et netværk af normative nødvendigheder snarere end kausale nødvendigheder.

Betyder det så, at vi kan nøjes med en *Verstehen*-tilgang? Vil denne være tilstrækkelig til en fuldt udviklet psykologi? Her må jeg også svare benægtende. Lige så forkert det er at insistere på, at al psykologi skal være årsagsforklarende, lige så forkert er det at hævde, at den skal være rent fortolkende og kun henvise til grunde og ikke årsager. Men hvem mener noget sådant? Måske kan Kenneth Gergens socialkonstruktionisme henregnes til den type *Verstehen*-monisme, jeg her er optaget af (fx Gergen, 1999). Gergen vil jo mene, at alle forklaringer på menneskers handlinger (faktisk alle forklaringer overhovedet) er kontingente sociale konstruktioner, og at enhver henvisning til årsager eller naturlove er en slags retorisk kneb, der i sidste ende skal vurderes som retorik. I filosofien er Richard Rorty (1989) kendt og berygtet for sin dekonstruktion af skellet mellem videnskab, filosofi og poesi. Alle menneskelige frembringelser er på sin vis poetiske, retoriske, og ingen er mere sande end andre, for sproglige frembringelser er performative og ikke repræsenterende. Al videnskab bliver derfor fortolkende, og fortolknings gyldighed skal vurderes på deres brugsværdi, når mennesker skal »cope med verden«. Gergen, Rorty og andre relativistiske »universalhermeneutikere« taler her imod de fleste menneskers intuition, nemlig at videnskaben har mulighed for at opdage – og ikke opfinde – nye sammenhænge i verden. Problemet for relativister som Gergen og Rorty er selvfølgelig, at de – hvis de vil være konsistente – ikke kan argumentere imod denne (efter min mening helt rimelige) intuition, i hvert fald ikke ved at henvise til verden. Som Rorty (1989) siger: »så længe vi tror, at 'verden' er navnet på noget, vi bør respektere såvel som håndtere, noget, der ligner en person derved, at den foretrækker en bestemt beskrivelse af sig selv, vil vi insistere på, at enhver filosofisk redegørelse for sandheden redder 'intuitionen' om at sandheden er 'derude'.« Hvis verden er ligeglad med, hvordan vi beskriver den, da bliver al videnskabelig argumentation reduceret til retorik eller forførelseskunst. Derfor kan relativisterne ikke på egne præmisser *overbevise* nogen. De kan kun forsøge at *overtale* andre til at indtage samme synspunkt som de selv, og hvis sandhed er den til enhver tid fremherskende konsensus, da har de faktisk en dårlig sag, eftersom de ikke er i flertal (i hvert fald ikke endnu).

Hvis vi vender tilbage til psykologien, så er der simpelthen gode grunde til at tro, at eksempelvis basale perceptuelle processer virker, som de gør, helt uafhængigt af kultur og normativitet. Der er efter min mening ikke grund til andet end at være realist mht. sådanne processer. De virker på en given måde, også før at vi beskriver dem som virkende på en given måde, og vore beskrivelser kan derfor være mere eller mindre dækkende. Hjernen virker langt hen ad vejen, som den gør, uafhængigt af vore forsøg på at beskrive dens virkemåde. Neuronernes strukturer, signalstofferne og alt det andet må tænkes at have fungeret på en bestemt måde, også før mennesker begyndte at interessere sig for hvordan. Til at forklare disse processer er en naturvidenskabelig tilgang den eneste rigtige. Jeg vil altså foreløbig

konkludere, at begge psykologier er relevante og uomgængelige inden for hvert sit domæne.

Fredelig sameksistens og hybridpsykologi

Men da kommer problemet: Kan vi have både den ene og den anden psykologi samtidig? Det vil jeg mene, og jeg vil i det følgende give et bud på, hvordan det kan lade sig gøre. En af de forfattere, der kan inspirere os, er filosofen Charles Taylor. Han skrev allerede i 1973 en artikel om »Peaceful coexistence in psychology«, og det han mente, der skulle leve i fredelig sameksistens, var netop de to psykologier. Taylor var primært optaget af at demonstrere uomgængeligheden af en fortolkende dimension i psykologien, og det har næsten altid været »den anden psykologi«, der har skullet forsvare sig og demonstrere sin eksistensberettigelse, men i grunden er den mindst lige så grundlæggende som den første psykologi, mener Taylor. For psykologien kan aldrig blive fri for fortolkning, mening og intentionalitet.

Hvis psykologien skulle tænkes at være fri for fortolkninger, hævder Taylor, skulle der være, hvad han kalder »brute data«. Det vil bl.a. sige, at det skulle være muligt at identificere en handling eller en følelse uden nogen henvisning til den normative betydning, en situation har for aktøren. Men som Taylor viser, så kan vi ikke identificere en følelse af eksempelvis skam uden at forstå, at personen har gjort noget, vedkommende mener er skamfuldt i normativ forstand. Man *bør* føle skam i denne situation. Psykologiske fænomener er ifølge Taylor konstitueret af fortolkning, dvs. af hvordan en aktør fortolker verden og ikke af »brute data«. Der kan imidlertid stadig være rum for en ikke-fortolkende psykologi, mener han, fx inden for psykofysiologien, hvor målet er at opdage korrelationer mellem fysisk definerede dimensioner og bestemte mentale tilstande eller kapaciteter, der utvetydigt er til stede eller ej (fx en korrelation mellem en bestemt kemisk tilstand og fornemmelsen af sult). Taylor skelner mellem studier af (1) det mentales »infrastruktur«, hvorved han i realiteten mener psykofysik, (2) kompetencer og (3) udøvelser (eng. 'performances'). Det tredje domæne er mentale fænomener, som de udøves i det virkelige praktiske og sociale liv. Det første domæne kræver en årsagsforklarende psykologi, og det tredje kræver en hermeneutisk, for her har vi med handlinger at gøre i bred forstand, og disse defineres ud fra deres formål.

Harrés hybridpsykologi søger på en måde også fredelig sameksistens mellem de to psykologier, men Harré er i højere grad end Taylor optaget af en hierarkisering af dem. I sine senere værker, fx *Cognitive Science* (Harré, 2002a) indfører han en »task-tool«-metafor for det mentale. Mennesker har hele tiden kognitive projekter i gang – fx at skrive en artikel, bage småkager eller finde et billigt hotelværelse – og disse er, hvad han henviser til med »tasks«. Disse projekter kan dog kun udføres ved hjælp af materielle meka-

nismer, herunder personernes hjerner og andre kropslige organer, men også mekanismer, der på vygotskiansk vis medierer højere mentale funktioner (fx konkrete redskaber, alfabeter, computere osv.). Desuden argumenterer Harré for et »taksonomisk prioritetsprincip«, som siger, at vi nødvendigvis udpeger de materielle mekanismer ud fra kriterier, som er hentet fra den meningsfulde menneskelige verden af kognitive projekter. Dette betyder, at den første psykologi altid snylter på den anden. Eller mere positivt udtrykt: Den første psykologi udfolder sig nødvendigvis på den anden psykologis præmisser. Altså: Et redskab (tool) er defineret relativt til de projekter (tasks), som det kan bruges til at udføre (ibid., s. 138). Man kan ikke ud fra kendskab til redskabet isoleret betragtet, dvs. ud fra viden om dets molekylære eller organiske struktur, forstå, hvad det bruges til. Man forstår kun et redskab, hvis man forstår de praksis- og livsformer (dvs. de menneskelige »projekter«), som giver redskabet dets mening. Redskaberne forstås kausalt, lovmæssigt eller nomisk ud fra det, Harré kalder molekyle- og organisme-grammatikkerne. Projekterne forstås teleologisk, intentionelt eller normativt ud fra det, Harré kalder persongrammatikken, hvor personer irreducibelt må forstås som handlende ud fra bestemte normative grunde. Redskaberne, de materielle mekanismer, er nomiske, mens handlende personer opererer normativt, dvs. ikke kan forstås som elementer i årsagskæder, men derimod som nogen, der gennem deres handlingsliv kan *følge* normer og regler (og derfor også kan bryde, udvikle og gøre oprør mod normer og regler).

Lad os tage et eksempel, der måske kan klargøre, hvad Harré mener. Erindring er som psykologisk fænomen umiddelbart en del af den normative persongrammatik. At erindre er en kognitiv opgave – en »task« – som er en vigtig del af menneskers hverdagsliv. At huske noget betyder at huske noget *korrekt* – i normativ forstand. Og det er personer, der husker, og ikke deres hjerner, men personerne kunne selvfølgelig ikke huske noget, hvis ikke de havde nogenlunde velfungerende hjerner. Hvis hjernen som redskab begynder at fungere dårligt, kan man dog eksempelvis gribe til huskesedler som hukommelsesteknisk redskab, og ontologisk set er huskesedlen i lige så høj grad en del af menneskets hukommelse som hjernen. Der er blot tale om ydre versus indre erindringsredskaber (»tools«), der muliggør udførelsen af den givne kognitive opgave. Kausale begreber er relevante til at beskrive, hvordan redskaberne virker (eller ikke virker), men de er ikke relevante til forståelse af det mentales normativitet (dvs. inden for persongrammatikken). For her må mentale fænomener nødvendigvis begribes normativt – som mere eller mindre adækvate, korrekte, hensigtsmæssige etc. Taksonomi-prioritetsprincippet skal så minde os om, at det kun giver mening at undersøge hukommelsens molekylære eller organiske basis, for så vidt som vi allerede har identificeret bestemte personers handlinger som instanser af det vi kalder »at erindre« (Harré, 2002a, s. 160). »Den anden psykologi« – den intentionelle, normative psykologi, der tager udgangspunkt i, at per-

soner handler, tænker og erindrer ud fra grunde – er altså primær i logisk og videnskabelig forstand.

Spørgsmålet om realisme

Diskussionen om realisme versus antirealisme har været den måske mest centrale videnskabsfilosofiske diskussion i det seneste halve århundrede, og som filosofisk problem går det tilbage til antikken. Jeg vil her kort se på, hvordan dette problem relaterer sig til de to psykologier, hvor den »første psykologi« lader til at være realistisk, mens den »anden psykologi« lader til at have en antirealistisk dimension. Men hvis vi har brug for en hybridpsykologi, kan vi da være realister og antirealister på en og samme tid?

Hvad menes med realisme og antirealisme? Kort sagt går den realistiske position ud på, at virkelighedens struktur er uafhængig af vores teorier, idéer og begreber om den, mens den antirealistiske position hævder det modsatte, altså at virkelighedens struktur afhænger af de teorier, idéer og begreber, vi har om den. Ofte føres debatten globalt – dvs. hvis man er realist, er man det *tout court*, og ligeså hvis man er antirealist. Eksempelvis er det rimeligt at betegne Gergen (1999) som global antirealist: Uanset om vi taler om atomer, galakser eller herremode, vil Gergen med sin socialkonstruktionisme insistere på, at vi taler om noget, der er socialt konstrueret, og som dermed kunne have været anderledes, hvis vi havde konstrueret det på anden vis. Altings væren afhænger af vores konstruktionsprocesser. Vanskeligere er det nok at finde en global realist, og det hænger formentlig sammen med, at en vældig stor del af vores virkelighed på helt selvfølgelig vis er socialt konstrueret. Få vil formentlig benægte, at beskaffenheden af Fætter Højben er afhængig af vores teorier, idéer og begreber om Fætter Højben. Som fiktiv karakter findes Fætter Højben kun i kraft af, at vi fortolker bestemte tegninger som instanser af Fætter Højben. Derfor kan vi heller ikke i streng forstand opdage nye egenskaber ved Fætter Højben, for han har ikke disse egenskaber forud for – og uafhængigt af – at vi beskriver dem. Hvis en tegneserieforfatter fortalte os, at han nu havde opdaget, at Fætter Højben har en tatovering på brystet under sin frakke, da måtte vi svare ham, at det ikke er nogen *opdagelse*, men en *opfindelse*. Vi kan hverken sige, at Højben havde, eller ikke havde, denne tatovering, før den blev tegnet af tegneserieforfatteren. Det er det, *at* den blev tegnet, der gør, at den findes. Så den eneste fornuftige ontologiske tilgang til Fætter Højben er den antirealistiske: Han og hans egenskaber findes (bemærk, at realismedebatten ikke handler om, hvad der findes, men om hvad det *betyder*, når vi siger, *at* noget findes), javel, men kun i kraft af vores idéer om ham.

Hvis antirealismen er korrekt med hensyn til Fætter Højben, da kunne det tyde på, at det mest frugtbare er at diskutere realisme og antirealisme i forbindelse med konkrete domæner af virkeligheden frem for som et globalt

problem. Lidt slagordsagtigt formuleret mener jeg, at vi bør være antirealister med hensyn til det, der er socialt konstrueret, og realister med hensyn til det, der ikke er. Hvis dette er en farbar vej at gå, da bliver det eksempelvis muligt at være realist, hvad angår matematikkens genstande, men antirealist hvad angår moralske udsagn – eller omvendt. Hvilken betydning har så dette for de to psykologier?

Umiddelbart er der, som Harré (1997) har hævdet, forskel på, hvad »realisme« betyder inden for henholdsvis de fysiske videnskaber og humanvidenskaberne. I de fysiske videnskaber er realisme den opfattelse, at der findes mekanismer i naturen, som fungerer på en bestemt måde, uafhængigt af vores teorier, idéer og begreber om disse mekanismer. En realist vil således hævde, at levende celler altid har fungeret ved, at et bestemt enzym har transporteret ioner gennem cellemembranen – også før Jens Chr. Skou beskrev denne mekanisme som »natriumpumpen« (og siden fik Nobelprisen for det). Her kan bemærkes, at mange positivistiske filosoffer, som ellers ofte fremhæves som arbejdende ud fra en *realistisk* videnskabsfilosofi (både af tilhængere og modstandere) i grunden er antirealister. For positiverne har ofte argumenteret ud fra, at den videnskabelige praksis bør bestå i at finde sammenhænge mellem variable – dvs. undersøge hvor ofte A'ere hænger sammen med B'ere (for nu at sige det enkelt). Disse positiver tænker om kausalitet ud fra David Hume som en »konstant sammenhæng« (eng. 'constant conjunction'). Men en ægte naturvidenskabelig realisme vil ifølge Harré ikke stille sig tilfreds med »konstante sammenhænge« mellem forskellige tilstande, men derimod søge en præcis beskrivelse af de mekanismer i naturen, som medierer eller iværksætter disse sammenhænge.

Harré er en af de kendteste fortalere for en realistisk position med hensyn til naturvidenskabens genstande (Harré, 1986), men han er samtidig filosofisk baggrundsfigur bag diskursiv psykologi og socialkonstruktionismen. Hvordan hænger det sammen? Det hænger netop sammen, fordi der findes de to typer videnskab – om henholdsvis de nomiske og de normative dimensioner af virkeligheden – som opererer henholdsvis realistisk og antirealistisk. Harré (1997, s. 174) vil godt nok beskrive den humanvidenskabelige videnskabsfilosofi som realistisk, men hans beskrivelse af denne realisme er tæt beslægtet med min definition af antirealisme. Han siger eksplicit, at realisme i henholdsvis natur- og humanvidenskaberne er to forskellige ting. I naturvidenskab er det som nævnt en tilgang, der søger efter de selvstændigt eksisterende mekanismer i naturen, men i humanvidenskaberne – herunder psykologien – findes ifølge Harré ingen sådanne mekanismer. Der er kun personer, og hvad disse personer gør. Psykologien kan derfor defineres som »the study of the skills necessary to live as a human being with others« og sociologien som »the narratives that these skills enable us to live« – og, konkluderer Harré, »There is nothing else.« (ibid., s. 189). Der er ingen indre, mentale mekanismer (i »det indre« finder man kun hjernen

og dens neurokemi), og der er heller ingen ydre, sociale mekanismer – som samfundsforskningen oftest taler om som »strukturer«.

Harré insisterer altså på det metodologiske princip, at der ikke er noget imellem hjernens fysiologi og kulturens konversationer. Som han slagordsagtigt formulerer det: »human life is exhaustively distributed among the two realms of physiology and conversation« (Harré, 1989, s. 33). Dette er en (mindre ekstrem) variant af det synspunkt, vi så formuleret ovenfor hos Rorty, Comte og Dewey. Realisme i human- og samfundsforskningen vil ifølge Harré *ikke* sige, at vi skal forklare menneskelig adfærd ud fra reificerede sociale strukturer eller mentale mekanismer, for hvordan skulle sådanne strukturer og mekanismer kunne have kausal kraft? Sociale strukturer forstået som selvstændigt eksisterende entiteter er en myte (Harré, 2002b). Kun partikulære entiteter og mekanismer har kausal kraft – ikke regler, institutioner eller praksisser (se Harré, 2002b, for hele argumentationen): »Social reality is exhausted by what people do.« (ibid., s. 116).

Hvis der ikke findes indre, mentale mekanismer med kausal kraft og ej heller ydre, sociale strukturer, da får vi en temmelig minimalistisk ontologi for den menneskelige tilværelse, som Harré mener går tilbage til Aristoteles, hvorfor han plæderer for, at vi skal »Forward to Aristotle« (Harré, 1997). Hvis han har ret (og jeg kan ikke se grunde til at tro det modsatte), da åbnes en mulighed for at være videnskabelig realist med hensyn til den »første psykologis« domæne, men antirealist med hensyn til den »anden psykologis« domæne. Man kan give Guds hvad Guds er, og kejserens hvad kejserens er, og dermed undgå de ufrugtbare skyttegravskrige om realisme, der foregår på et generelt niveau. Vores teorier, idéer og begreber om tilværelsen er en del af denne tilværelse, og udviklingen af eksempelvis nye psykologiske teorier (psykoanalysen, behaviorismen, kognitionsforskningen) har i høj grad været med til at forme de praksisser, vi udvikler i vores samfund. Disse praksisser er altså *ikke* uafhængige af vores idéer om dem, men tværtimod delvist konstitueret, og i hvert fald påvirket, af vores idéer om dem (jf. Karpatschofs artikel i dette nummer, hvor han med Hacking skelner mellem 'indifferent kinds' og 'interactive kinds' – mht. sidstnævnte er vi tvunget til at være antirealister eller »dynamiske nominalister«, som Hacking, 1999, foretrækker at kalde det).

Afslutning: Psykologiernes kamp

Jeg har primært anskuet forholdet mellem de to psykologier som et rent metapsykologisk og videnskabsteoretisk anliggende. Men afslutningsvis er det værd at bemærke, at det bestemt også er et kulturelt og et forskningspolitisk anliggende. De to psykologier konkurrerer i høj grad, og ikke blot om forskningsbevillinger, men også om kulturel indflydelse. De kan anskues som konfliktuerende diskurser, og det er nok ikke så kontroversielt

at hævde, at den første psykologi – den årsagsforklarende, kvantitative – i disse år er den dominerende, ikke bare på universiteterne, men også i det samfund, som universiteterne skal betjene. Som Spear (2007) har påvist i en grundig bibliometrisk undersøgelse af psykologiens udvikling siden 1950'erne, repræsenterer den neurovidenskabelige tilgang den aktuelle store trend i psykologien. Alment i medierne repræsenterer biovidenskaberne og neurovidenskaberne også disse års store videnskabelige fortælling. Ofte er dette helt legitimt, for der har vitterligt været afgørende gennembrud i disse videnskaber, der har givet os vigtige nye erkendelser. Men andre gange resulterer det i hjerne-fetichisme og en naiv og ureflekteret imperialism, hvor man tror, at eksempelvis øget viden om hjernens virkemåde vil overflødig gøre den slags psykologi, som vi finder i »den anden psykologi«. Man tror, at vi nu har fundet ud af, hvad moral er, ved at kigge på hjernen (moral fremstilles her som noget følelsesmæssigt snarere end noget rationelt), eller bevidsthed, religion, kunst – eller hvad der nu har været fremme i de seneste år. Man tror, at vi nu ved, hvordan hjernen ræsonnerer moralsk, er opmærksom eller erindrer, og man glemmer da fuldstændig, at hjernen *ikke* meningsfuldt kan siges at ræsonnere, være opmærksom eller erindre. Kun personer kan disse ting, og at tro andet, er at begå *den mereologiske fejlslutning*, hvor man tilskriver dele af personen egenskaber, der kun giver mening, når de tilskrives en person eller organisme som helhed (se Bennett & Hacker, 2003). Hjernen er, som Harré har søgt at overbevise os om, et redskab – et uhyre relevant, interessant og komplekst redskab, men ikke desto mindre et redskab for personens projekter – og det er videnskabeligt uheldigt at gøre hjernen til fetich i dagens psykologi.

Noget af det interessante ved mennesker betragtet som personer er, at de kan komme til at tro på, og handle i overensstemmelse med, hvad andre mennesker fortæller dem. Hvis nogen fortæller os, at kræsenhed er genetisk betinget og har adaptiv værdi i evolutionsmæssig forstand (og det er netop den herskende visdom), da vil det givetvis ændre de måder, forældre tackler spisesituationen på som en social praksis. Hvis denne overbevisning vinder stor udbredelse, vil det med stor sandsynlighed ændre børns madvaner – det er vanskeligt at sige i hvilken retning, men vi kan forudsige en ændring. Forældre vil da kunne begrunde deres handlinger på nye måder, og man kan tale om, at et videnskabeligt resultat fra en verden af årsager (nemlig evolutionsbiologiens) trænger ind i den hermeneutiske verden af historisk betingede sociale praksisser. Den nomiske verden penetrerer den normative – hvis man skal udtrykke det lidt dramatisk. Dette er ikke nødvendigvis en dårlig udvikling. Det kan naturligvis være legitimt og nødvendigt. Men hvis selve vores personhed, vores subjektivitet, i stigende grad bliver set som noget rent årsagsbestemt og ikke som noget normativt, da vil det efter min mening være en klar trussel mod vores humanitet. Det har næsten paradoksal karakter, som når man ved et demokratisk valg beslutter at afskaffe demokratiet (som det skete i Algeriet).

Lad mig afslutningsvis nævne to forskere, der har undersøgt, hvordan bio- og neurovidenskabernes indsigter cirkulerer i samfundet og er med til at præge menneskers selvforståelse og sociale praksisser. Den ene er psykologen Nikolas Rose, der dog primært arbejder sociologisk. I sit tidligere arbejde har han været optaget af, hvordan psykologiens vidensformer og praksisser subjektiverer mennesker på bestemte måder – altså skaber subjekter, der er autonome, selvledende og selvudviklende. Men i sin nyeste bog fra sidste år – *The Politics of Life Itself* (Rose, 2007) – har han skiftet fokus til bio- og neurovidenskaberne, idet han hævder, at den subjektivitetsdannende viden fremover vil komme fra disse. Antropologen og etnologen Emily Martin (1999) har på lignende måde beskæftiget sig med psykologiens rolle i det amerikanske samfund, og hun arbejder nu bl.a. på at forstå betydningen af de neurovidenskabelige dele af psykologien. Hun spørger, hvilken slags subjektivitet som neurologisk baserede teorier om sindet vil fremelske. Hendes svar er, at tre konsekvenser er sandsynlige: (1) Vi vil tro, at vores adfærd afhænger af hjernen og ikke socialiteten, (2) vi vil tro, at vores hjerne er udviklet som et evolutionært produkt i en kamp for overlevelse og (3) vi vil tro, at vi grundlæggende deler de samme neurale strukturer (ibid., s. 582). Rent videnssociologisk kobler Martin udbredelsen af en neurovidenskabelig tilgang til psyken med samfundsmæssige udviklingslinjer i netværkskapitalismen, hvor større sociale og statslige institutioner mister betydning, og hvor individer bliver rene knudepunkter i netværk (hjernen er en ofte anvendt metafor til at forstå det sociale via netværksmetaforen). Martin forudsiger, at den indbyggede normativitet i dette billede kommer til at betyde, at vi ikke længere vil bruge tid på deltagelse i fælles livsformer, men på at søge efter individuel forbedring. Roses konklusion er den samme: Selvom humanisternes kerneselv i disse år udskiftes med hjernen, er selvrealisering stadig det dominerende kulturelle imperativ til individerne. Rose siger, at vi er blevet neurokemiske selver, og Martin siger, at neurologien er i færd med at kolonisere vores selvforståelse. Hvis disse diagnoser er korrekte – bare tilnærmelsesvis – da er det så meget desto vigtigere, at vi er omhyggelige med at forstå forholdet mellem de to psykologer, og ikke mindst forstå den anden psykologis uomgængelighed.

LITTERATUR

- BENNETT, M.R. & HACKER, P.M.S. (2003). *Philosophical Foundations of Neuroscience*. Oxford: Blackwell.
- BRINKMANN, S. (2006). *Psychology as a Moral Science*. (Ph.d.-afhandling). Aarhus: Psykologisk Institut.
- BRINKMANN, S. (2008). Facts, Values, and the Naturalistic Fallacy in Psychology. *New Ideas in Psychology* (in press).
- CAHAN, E.D. & WHITE, S.H. (1992). Proposals for a Second Psychology. *American Psychologist*, 47(2): 224-235.
- CHURCHLAND, P. (1981). Eliminative Materialism and the Propositional Attitudes. *Journal of Philosophy*, 78: 67-90.

- COMTE, A. (1830). *Introduction to Positive Philosophy*. (Denne udgave 1988). Indianapolis, IN: Hackett Publishing Company.
- DEWEY, J. (1917). The Need for Social Psychology. In J.A. Boydston (ed.) *The Middle Works, Volume 10: 1916-1917*. (This edition published 1980). Carbondale: Southern Illinois University Press.
- DILTHEY, W. (1894). *Descriptive Psychology and Historical Understanding*. (Denne udgave 1977). The Hague: Martinus Nijhoff
- GAZZANIGA, M. & HEATHERTON, T. (2003). *Psychological Science: Mind, Brain and Behavior*. New York: Norton.
- GERGEN, K.J. (1999). *An Invitation to Social Construction*. London: Sage.
- HACKER, P.M.S. (2007). *Human Nature: The Categorical Framework*. Oxford: Blackwell.
- HACKING, I. (1999). *The Social Construction of What?* Cambridge, MA: Harvard University Press.
- HARRÉ, R. (1983). *Personal Being*. Oxford: Basil Blackwell.
- HARRÉ, R. (1986). *Varieties of Realism: A Rationale for the Natural Sciences*. Oxford: Basil Blackwell.
- HARRÉ, R. (1989). Language games and texts of identity. In J. Shotter & K.J. Gergen (eds.) *Texts of Identity*. London: Sage.
- HARRÉ, R. (1997). Forward to Aristotle: The Case for a Hybrid Ontology. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 27(2-3): 173-191.
- HARRÉ, R. (2002a). *Cognitive Science: A Philosophical Introduction*. London: Sage.
- HARRÉ, R. (2002b). Social reality and the myth of social structure. *European Journal of Social Theory*, 5(1): 111-123.
- KESSEN, W. & CAHAN, E.D. (1986). A Century of Psychology: From Subject to Object to Agent. *American Scientist*, 74(6): 640-649.
- LATOUR, B. (2005). *Reassembling the Social*. Oxford: Oxford University Press.
- MACINTYRE, A. (1985). *After Virtue*. (2nd ed. with postscript). London: Duckworth.
- MARTIN, E. (1999). Mind-Body Problems. *American Ethnologist*, 27(3): 569-590.
- MILL, J.S. (1843). *The Logic of the Moral Sciences*. (This edition published 1987). London: Duckworth.
- QUINE, W.V.O. (1969). *Ontological Relativity and Other Essays*. New York: Columbia University Press.
- RICOEUR, P. (1970). *Freud and Philosophy: An Essay on Interpretation*. New Haven: Yale University Press.
- ROBINSON, D.N. (1989). *Aristotle's Psychology*. New York: Columbia University Press.
- RORTY, R. (1989). *Contingency, Irony, and Solidarity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- RORTY, R. (2004). The Brain as Hardware, Culture as Software. *Inquiry*, 47: 219-235.
- ROSE, N. (2007). *The Politics of Life Itself: Biomedicine, Power and Subjectivity in the Twenty-First Century*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- SELLARS, W. (1956). *Empiricism and the Philosophy of Mind*. (Denne udgave 1997). Cambridge, MA: Harvard University Press.
- SPEAR, J.H. (2007). Prominent Schools or Other Active Specialties? A Fresh Look at Some Trends in Psychology. *Review of General Psychology*, 11(4): 363-380.
- TAYLOR, C. (1973). Peaceful Coexistence in Psychology. *Social Research*, 40(1): 55-82.
- VYGOTSKY, L. (1927). *The Historical Meaning of the Crisis in Psychology*. (Denne udgave 1987). New York: Plenum Press.
- WITTGENSTEIN, L. (1953). *Philosophical Investigations*. Oxford: Basil Blackwell.